

**ТЭМА ДРУГОЙ СУСВЕТНОЙ ВАЙНЫ Ё ПОЛЬСКОЙ
І БЕЛАРУСКАЙ МЕМУАРНАЙ ЛІТАРАТУРЫ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ЗБОРНІКАЎ З. НАЛКОЎСКАЙ «МЕДАЛЬЁНЫ» І
С. АЛЕКСІЕВІЧ «У ВАЙНЫ НЕ ЖАНОЧЫ ТВАР»)**

Налкоўская і Алексіевіч – пісьменніцы розных эпох, розных народаў, розных падыходаў да праблемы свету і героя. Аднак збліжаюць іх два фактары: па-першае, тэма – II сусветная вайна і лёсы польскага (Налкоўская) і беларускага (Алексіевіч) народаў у часы гэтай трагедыі; па-другое, жанр. Яго можна назваць жанрам-дакументам, у якім галоўную ролю адыгрывае форма падачы матэрыялу – споведзь герояў аб жудаснай драме, якую яны перажылі.

Налкоўская звярнулася да тэмы вайны ў першы дзень яе пачатку (1 верасня 1939 г.). Пісьменніца з максімальнай дакладнасцю адлюстравала яго ў дзённіку. Пазней гэты дзённік стане бестселерам, бо яна вяла свае запісы «ўздоўж часу» і «ўздоўж трагедыі» ўласнага лёсу. Налкоўская заставалася ў Варшаве на працягу ўсяго перыяду фашысцкай акупацыі. Пасля вызвалення Польшчы, а дакладней у 1946 г., пісьменніцу прызначылі старшынёй Камітэта па расследванні фашысцкіх злачынстваў. Па слядах сумных здарэнняў і наведвання былых канцэнтрацыйных лагераў (якіх у Польшчы было панад 2000) яна напісала справаздачу аб працы Камісіі і на падставе фактаў і аповедаў былых вязняў стварыла 8 навэл зборніка «Медальёны», поўнаасцю заснаванага на споведзях вязняў – ахвяраў фашысцкіх злачынстваў.

Алексіевіч таксама звяртаецца да тэмы той жа вайны, аднак амаль праз паўстагоддзя. Алексіевіч гэтай вайны не ведала, і ўсё ж звярнулася да яе праблемы ізноў у жанры споведзі, а дакладней, галерэі споведзяў яе персанажаў – удзельнікаў Айчыннай вайны.

Споведзі ў «Медальёнах» і ў аповесці «У вайны не жаночы твар» маюць дзве прынцыповыя адметнасці: героі Налкоўскай – ахвяры, якія апавядаюць пра нядаўна перажытае. Успаміны іх, як адкрытая рана. Гэта іх сучаснасць, якая будзе суправаджаць іх на працягу ўсяго жыцця.

Споведзі персанажаў Алексіевіч – гэта ўспаміны жанчын-гераінь, змагароў, але з адлегласці часу – 50 гадоў пасля вайны. Для маладой пісьменніцы, амаль дэбютанткі, іх аповеды фактычна былі адкрыццём вайны, масы трагедыі, страт, перажыванняў. Эмацыянальная прырода факту, толькі што перажытага, іншая, чым успаміны аб ім праз паўстагоддзя. Для чалавека, які аб ім успамінае, гэты факт бачыцца ўжо іначай: ён набывае міфалагічныя рысы, змяняецца псіхалагічна прырода яго ўспрымання, факт набывае новае значэнне і філасофскае асэнсаванне. Гэта тая часавая адлегласць, якая мяняе характар душэўных пакут.

XX стагоддзе – гэта стагоддзе парадоксаў. Можа таму маладая прадстаўніца пасляваеннага пакалення ў беларускай літаратуры і звярнулася

да тэмы вайны. Я не лічу, што гэта тэма гістарычная, паколькі пакаленне ўдзельнікаў яе жыве, як жыве большасці польскіх і беларускіх сем'яў, якія панеслі ад вайны страту блізкіх.

Так, у першай палове XX ст. – дзве сусветныя вайны. У другой іх працяг: Карэя, В'етнам, Афганістан, Ірак, а далей мяняецца і сам сусветны парадак: перавод расшчаплення атама з сферы ваеннай у сферу пакаёвую скончыўся чарнобыльскай трагедыяй. Вось адкуль і маем тэматычную пераемнасць пакаленняў ад перажытага бацькамі да перажытага дзецьмі, а галоўнае – трагічныя вынікі нашай сучаснасці: лакальныя войны маюць сусветны ўплыў.

Абодва творы маюць аднолькавую тэму, аднак рознае яе ідэйнае ўвасабленне. Налкоўская скіроўвае ўвагу на тое, што перажылі цяпер, без адлегласці часу яе героі – ахвяры вайны, эпохі крэматорыяў, канцэнтрацыйных лагераў, у якіх цудам ім удалося выратавацца, выжыць і, галоўнае, застацца людзьмі. Побач з героямі была і аўтар «Медальёнаў» – выдатная пісьменніца ўжо сталага ўзросту. Ёй было лёгка зразумець сваіх персанажаў, бо яна таксама выйшла з той самай «жудаснай рэчаіснасці».

Святлана Алексіевіч звяртаецца не да перажытых фактаў сучаснасці, а да мінулага, да трагедыі вайны, але да іншага яе боку: яе героі ў рэальнасці – вельмі сталыя жанчыны. Яны аж 50 гадоў таму былі салдатамі Савецкай Арміі. Пісьменніца звяртае ўвагу на ненатуральнасць сітуацыі: жанчына, якая прыродай прызвана ствараць жыццё, бараніць сям'ю і асабліва дзяцей, аказалася салдатам, амазонкаю XX стагоддзя. Пісьменніца падкрэслівае, што ўдзел жанчын у Айчыннай вайне быў не адзінкавым здарэннем, а з'явішчам масавым. І гэта прывяло да дэфармацыі грамадства: жанчына страчвае сваё адвечнае прызначэнне.

І Налкоўская, і Алексіевіч паказалі вымушанасць такой сітуацыі. У абедзвюх краінах вялася вайна з народамі, яна мела захопніцкі характар. Таму ахвяра жанчыны-ўдзельніцы вайны была прынесена на алтар айчыны. Таму вязняркі канцлагаў у апавяданнях Налкоўскай і дзяўчаты Савецкай Арміі ў Алексіевіч захавалі годнасць, гонар, дабыню сэрцаў.

Ужо ў першых рэцэнзіях на «Медальёны» падкрэслівалася, што гэта «дакумент нязвычайнай сілы, што «Медальёнамі» Налкоўская ўпісала прынцыпова новыя каштоўнасці ў вялікія традыцыі польскай прозы» [1, с. 29].

Пачынаючы з вельмі выразнага эпіграфа, чытач ўваходзіць у свет страшнай рэальнасці, якую «нельга вытрымаць». Вонкавая пратакольная дакладнасць спалучаецца з унутранай драматычнасцю. Больш за ўсё здзіўляла дэталёвасць, голая факты, сабраныя як рэчавыя доказы, як абвінавачваўчы матэрыял для Камісіі. Калі Налкоўская пісала «Медальёны», яна памятала, што нават тое жудаснае, што адкрыла камісія (крыжыкі і медалькі манахаў, дзіцячыя боцікі, памолатыя чалавечыя косці), гэта толькі «частка рэальнасці, якую вытрымаць немагчыма» [2, с. 176 – 179].

У «Медальёнах» Налкоўская поўнасцю адмовілася ад ўпрыгожвання мовы, ад вызначальных форм. Прыметнікі ўжываюцца толькі для паяснення

сэнсу здарэнняў. Асаблівую значнасць набываюць назоўнікі, дзеясловы, лічэбнікі. Фраза адзначаецца дакладнасцю, кароткасцю і даводзіцца амаль да лаканізму. Гэта дапамагае захаваць у творы суровую танальнасць.

Адсутнасць аўтарскага тэксту не перашкодзіла разуменню канцэпцыі яго ў адносінах да чалавека. Эпіграф да «Медальёнаў» «Людзі людзям прыгатавалі гэты лёс» дазволіў выканаць этычны падзел грамадства: ахвяры і каты, людзі і нелюдзі. Таму ў супрацьлегласці фашызм – гуманізм кожная катэгорыя мае свае прынцыпова адметныя рысы. Яна тычыцца не толькі канктрэтнага перыяду фашысцкай акупацыі, а набывае панадчасавы характар. Таму велічы пакутаў, якія з годнасцю пераносяць ахвяры, супрацьпастаўляецца бяздушны прагматызм фашыстаў. Гэта яны на прамысловую аснову паставілі жыццё (праца да поўнага вычарпання) і смерць вязняў: з дзяцей высасваецца кроў, са здэртаў з вязняў скуры робяцца жаночыя пальчаткі і сумачкі, памолатыя пасля спалення ў крэматорыях людскія косці ідуць на ўзбагачэнне зямлі. Злачынствы фашыстаў даходзілі да ўзроўню жудаснай фантастыкі, але гэта была рэальнасць, якую перажылі людзі.

Ёсць у «Медальёнах» унікальны эпізод: пратэст жанчын-вязнярак лагера. Налкоўская называе яго «калектыўным гераізмам» жанчын, якія ідуць на смерць. На працягу тыдня, амаль неапанутыя, яны цэлымі днямі стаялі на холадзе і ў апошні дзень свайго жыцця спявалі гімн сваёй дзяржавы.

«Невялічкая па памеры кніжачка Зоф’і Налкоўскай, – пісаў аб «Медальёнах» Фоглер, – будзе мець паслядоўнікаў у літаратуры і будзе служыць падручнікам чысціні і яснасці стылю, як прыклад кароткасці і мудрай арганізаванасці разнастайных пачуццяў» [3, с. 93].

Значнасць «Медальёнаў» не толькі ў гэтым. Яны з’яўляюцца своеасаблівым помнікам, але не вылітым у бронзе, а замацаваным у мастацкім слове высокай дасканаласці, помнікам тым, хто прайшоў Галгофу II сусветнай вайны. Што тычыцца паслядоўнікаў, то іх было шмат, і адной з іх была беларуская пісьменніца Алексіевіч. Яе дакументальная аповесць «У вайны не жаночы твар» прасякнута не толькі драматычнасцю, але і сумнай змрочнасцю. Яе героі-жанчыны ўспамінаюць здарэнні 50-гадовай даўніны, сваю мінуўшчыну і ўсведамляюць сабе, што яна стане матэрыялам мастацкага твора, а яны – яго героямі. Ваеннае мінулае назаўсёды застаецца ў іх памяці, але адносіны да перажытай трагедыі ўспрымаюцца іначай. Іх споведзі, прасяяныя часам, змянілі жывыя перажыванні на ўспаміны. Таму іх інтэрв’ю былі апрацаваны іх уласнай свядомасцю. Жанчыны пагаджаюцца з фактам, што стануць аб’ектам увагі многіх – будучых чытачоў – як гераіні літаратурнага твора, а іх перажыванні, учынкі, адносіны з людзьмі трансфармуюцца ў матэрыял, а дакладней, у здарэнні гэтага мастацкага твора. Успамінаючы вайну, самі жанчыны «ўдзельнічаюць» у творчым працэсе. Пяцідзясяцігадовая адлегласць ад рэальных падзей стала натуральнай прычынай паступовага забывання дэталей. Акрамя таго, з адлегласці часу рэальныя здарэнні набываюць іншае вымярэнне, рамантызуюцца, пераходзяць у катэгорыю міфа. Таму, прапануючы свае

ўспаміны ў якасці мастацкага матэрыялу, жанчыны – прататыпы будучых гераінь – нават дакументальнага твора падзяляюць з аўтарам адказнасць за прынцып праўдзівасці. Яны ў сваёй свядомасці зрабілі селекцыю ўласных успамінаў і ведалі, што з іх стане здабыткам іншых, а што назаўсёды захаваецца ў іх душах.

Іначай выглядае сітуацыя ў аповесці «Цынкавыя хлопчыкі». Праблема афганскай вайны апісана па жывых слядах трагедыі. І той самы мастацкі прыём – інтэрв’ю з героямі будучага твора – набывае прынцыпова адметную значнасць. Алексіевіч ставіць чалавека, у якога бярэ інтэрв’ю, у сітуацыю нечаканасці. Калі чалавек перажывае страх, ён не можа думаць, ён перадае свае пачуцці, эмоцыі, свой боль ад перажытай трагедыі. Такая «нечаканасць» прывяла да парушэння псіхалагічнай прапорцыі – своеасаблівага ладу паміж аўтарам і героем. І не выпадкова, што героі «Цынкавых хлопчыкаў» мелі да пісьменніцы прэтэнзіі.

«...Мы не героі, – гаварыў ёй адзін з удзельнікаў вайны ў Афганістане, – але зараз атрымліваецца, што мы – забойцы. Забівалі жанчын, дзяцей, дамашнюю жывёлу. Можа праз трыццаць гадоў я сам скажу сыну: «Сын, не ўсё было так гераічна, як напісана ў кнігах, быў і бруд». Я сам скажу, але праз трыццаць гадоў... А цяпер рана яшчэ жывая... яна толькі-толькі пачала зацягвацца. Не раздзірайце! Баліць... Вельмі баліць» [4, с. 170].

Асаблівасць дадзенага твора заключалася ў тым, што аўтар у пэўным сэнсе імкнуўся да аб’ектыўнага паказу праўды, але яна прайшла праз жыццё і смерць маладога пакалення, якое аказалася заложнікам палітычнай сістэмы краіны. Гэта краіна прынесла ў ахвяру палітычным амбіцыям маладое пакаленне. І ў дадзеным выпадку, было б больш справядлівым акцэнтаваць увагу на гэтым факце і ў пэўнай ступені ў адносінах да «афганцаў» праявіць большую далікатнасць. Гэта былі хлопцы 18 – 20-ці гадоў, якіх кінулі ў пекла вайны ў чужой краіне. Бязлітасная палітыка таксама стала героем «Цынкавых хлопчыкаў», але гэтага «героя» Святлана Алексіевіч назваць не магла...

Усе названыя творы маюць аднолькавую структуру: яны пабудаваны ў форме споведзі рэальна існуючых людзей. Гэтыя героі, ўзятыя з жыцця, часцей выступаюць пад сваімі ўласнымі імёнамі. У якасці слухача споведзяў выступае аўтар. Ён з’яўляецца адначасова і «рэжысёрам падзей», і сюжэту твора. Арыгінальнасць такога твора заключаецца ў адсутнасці аўтарскага тэксту. Няма і апаведача ў яго традыцыйным праяўленні. Гэта прывяло да змены прынятай у літаратуры рэляцыі «аўтар → апавядач → герой» на рэляцыю «аўтар ↔ герой», у якой аўтар нясе маральную, ідэйную і мастацкую адказнасць і за героя, і за тэксты-інтэрв’ю.

Мастацкі метада Налкоўскай знайшоў увасабленне ў рускай і беларускай літаратурах савецкага перыяду (Д. Гранін, А. Адамовіч «Блакадная кніга»). С. Алексіевіч не толькі выкарыстала іх традыцыі, але давяла мастацкі прыём да максімальнага ўздзеяння на чытача.

Спецыфіка гэтага прыёму выходзіць за межы мастацкасці і суадносіцца з прынцыпамі пісьменніцкай этыкі. Аўтар нясе адказнасць за захаванне маральных прынцыпаў і праўдзівасці мастацкага выражэння жыцця і –

галоўнае – ён не павінен пераступаць тую маральна-этычную мяжу, за якой можа знікнуць чалавек і застанецца прэпараваная з халоднай рацыянальнасцю яго трагедыя. Варта падкрэсліць, што падставай для паказу ў мастацкай літаратуры трагедыі сусветнага маштабу было рэальнае здарэнне, якое прайшло праз сэрца кожнага чалавека і ўсяго чалавецтва, – Другая сусветная вайна, якая і на пачатку ХХІ стагоддзя яшчэ не стала гісторыяй.

Літаратура

1. Jakubowski J. Z 20 lat współczesnej literatury polskiej. Warszawa, 1964.
2. Мусиенко С. Ф. Творчество Зофьи Налковской / под ред. В. А. Хорева. Минск, 1986. С. 176–179.
3. Vogler W. Z notatek przemytnika. Warszawa, 1957.
4. Алексеевич С. А. Цинковые мальчики. Зачарованные смертью. Чернобыльская молитва. М. 1998.